شاری مۆسیقاره سپییەکان: زمانی بەختیار عەلی و شرۆڤەیەکی زمانەوانیی

خەتاب سابیر

ئابی2006

بەشی سێیەم

نووسەران و رۆماننووسانی دنیا کاتێک دەکەونە ژێر کاریگەریی ئەدەبی نەتەوەیەکی تر و زمانێکی ترەوە، ناکەونە ژێر کاریگەریی لەنجەولاری وشەکانی زمانەکەشەوە، بەڵام ئێمەی کورد یەکسەر پاساو بۆخۆمان دەهێنینەوەو دەڵێن کورد چیی هەیە تا زمانێکی پوختی هەبێت؟ ئەم نووسینە پێیوایە ئەمە خۆدزینەوەیەکی زۆر مەبەستدارەو لەڕاستییەوە زۆر دوورە. راستە زمانێکی ئەدەبی یەکگرتوومان نییە، راستە ئەدەبێکی دەوڵەمەندمان نییە، تەنانەت یەک ئینسکلۆپیدیاشمان نییە لە نێوەندە ئاکادیمیکیی و زمانەوانییەکانی ناو یەک شاریشدا متمانەی تەواوی پێدرابێت. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا لە بیست بۆ سیی ساڵی رابردوودا زمانی کوردیی – کرمانجی خواروو تەکانێکی باشی داوەو خەریکە ستانداردێکی تۆکمە لە خۆدەگرێ .

تێکەڵوپێکەڵیی لەزمانی کوردییدا و بەتایبەت جەڕێنراو بە رۆشنبیریی فارسیی و عەرەبیی، یان بڵێین موتوربەکراو، گیانی زمانی کوردیی سڕکردووە. بەشێکی بەرچاو لە نووسەران و رۆشنبیرانی کورد کەوتوونەتە ژێر ئەم تریسکوباسکەوەو وشەی عەرەبیی و فارسیی بە تۆبزیی و کەڵەگایی دەئاخنە نێو زمانی کوردییەوە، لەکاتێکدا وشەی جوانترو رەوانتریشمان هەیە. کەچیی لەزمانە بیانییەکاندا کاتێک وشەی زمانێکی تر بەکار بهێنرێ یان بە ئیتالیک (نووسینی لار) دەنووسرێ، یان دەخرێتە کەوانەی گوێچکەدارەوە بۆ جیاکردنەوەی لە ئەو زمانەی کە پێی دەنووسرێ. دەکرێ بڵێین لەسەردەمی گڵۆباڵیزەیشن و باڵادەستی زمانی ئینگلیزییدا و بەتایبەت بۆ زمانی ئینگلیزیی ئەمە زۆر پێویست ناکات، بەڵام بەڕاستیی بۆ زمانەکانی تر پێویستییەکی گرنگە.

ئەو زمانەی بۆ نووسینی شاری مۆسیقارە سپییەکان بەکارهاتووە لەنووسینەوەو گێڕانەوەی چیرۆکەکاندا، زمانێکە لەزۆر شوێندا لاوازیی پێوە دیارە، بەدڵنیاییەوە ئەگەر بەختیار عەلی وەک شێرکۆ بێکەس شارەزای زمانی کوردیی و بەتایبەت دەوڵەمەندیی لە وشەکارییدا هەبووایە ئاستی نووسینی ئەم شاکارە لە شوێنێکی زۆر بەرزتر دەبوو، مەبەست ئەوەیە چونکە شێرکۆ بێکەس ماوەیەکی زۆر لەشاخ و دەرودەشت ژیاوە، بە پێچەوانەوە بەختیار عەلی زێتر لەشاردا ژیاوە، هەر نووسەرێکیش ئەگەر بیەوێ ئاخافتن لەسەر سروشت و فانتەسییبوون بە زمان و جوانی سروشتەوە بکات، دەبێت کولتووری دوورودرێژی زمانی دەرەوەی شار ، کە لادێ و ژیانی کۆچبەرانە، بەسەرچاوەیەکی سەرەکیی بۆ بەهێزکردنی زمانەکەی دابنێت.

بەختیار عەلی لەرۆمانەکانی پێشووتریدا راکردنی بۆ ئەسپ بەکار دەبرد، پاش ئەوەی رەخنەی لێگیرا، لەم رۆمانەدا زۆرترین وشەی غاردانی بەکارهێناوە، ئەگەر بەختیار زۆرتر شارەزای کولتووری زمانی کوردیی بووایە لە هەگبەی زمانی دەشتەکییدا، ئەوە بێگومان حیلەحیل وپرمەو چەمووشیی و لۆقە و سمکۆڵ و چوارناڵەشی بەکار دەهێنا و جگە لەوەی هەندێ تایبەتمەندیی ئەسپ و گیانەوەرانی هاوشێوەی ئەسپ لەچەشنی مایین و هێستری باسدەکرد و فانتەسیی زێتری بە گەمەو جەڕاندنی زمانەوە دەکرد. بەڵام چونکە کەرەستەکانی بەختیار لە زماندا بۆ ئەسپ، هەر غاردانە، هەر بەغاریشەوە گرتوویەتی، لەسەرەتاوە تا کۆتایی رۆمانەکە.

یەکێک لە تایبەتمەندییە سەرکەوتووەکانی ڤۆڵتێر ئەوەیە کە توانیویەتی لەهەموو ژانرە ئەدەبییەکاندا کەم تازۆر سەرکەوتن بەدەست بێنێت، ئەگەرچی لە رۆمانی کاندیدا فەلسەفەو توانا سەرەکییەکەی ڤۆڵتێر زێتر دەرەوشایەوە. بۆیە دەکرێ بگوترێ

بەختیار عەلییش لەم ڕۆمانەدا وەک قەقنەس دەدرەوشێتەوەو گەرمایی و ڕووناکی ناخی خۆی لەم دەروازەیەوە زێتر بەخوێنەر دەگەیەنێت. مەزنی ڕۆمانی شامۆس هەر لە تەکنیکی نووسین و زمانە فەلسەفییەکەیدا نییە، بەڵکوو لە پەیامە سیاسیی و ڕۆشنبیریی و مرۆڤایەتییەکەیشیدایە، ئەمەشە وایکردووە کە یەکچوونێکی زۆر لەنێوان ئەم دوو ڕۆمانەدا هەبێ کە یەخەی دەسەڵاتی سیاسیی دەگرن لەسەر کارەساتەکان، بەڕاستیی شامۆس سەرتاپای دەسەلاتی سیاسیی بەهەموو لقوپۆپەکانییەوە دەخاتە ژێر پرسیارێکی قووڵەوەو بەر نەعرەتەو تێڕامانێکی قووڵی دەدات.

هەرچییەک لەمێشکی بەختیار و بیری بەختیاردا بێت ، سەرئەنجام هەر دەبێت لەڕێگەی نووسینەوە بەخوێنەر بگات، ئەوە نووسینە میسۆدۆلۆجیی نووسەر ئاشکرا دەکات و لاشەی نووسینەکەی توێکاریی دەکات. بەکارهێنانی وشەی گونجاو و ڕستەی زیندووە کە دەتوانێ گیان بکات بەبەر نووسیندا و تووشی تاسەو نشێویی نەکات و خوێنەر هەناسەی سوار نەبێت.

ئەوە بڕواو متمانەی قووڵی نووسەرە کە دەتوانێ سەرنجی خوێنەر باشتر بلکێنێت بەبابەتەکەوە ئەگەر کەمترین هەڵەی ڕێزمانیی و داڕشتنی لەخۆ گرتبێت. کاتێک خوێنەر وشەیەک بەچەندین داڕشتنی جیاواز لەیەک تێکستدا دەبینێتەوە، گومان و بێئارامیی و سەریەشەی لای دروست دەبێت. یەکێک لە هەرە پایە سەرەکییەکانی ناوداربوونی فەیلەسووف و بیریارێکی وەک چۆمسکی ، دەگەڕێتەوە بۆ بلیمەتیی ئەو لەبواری زمان و لێکۆڵینەوە هەمەجۆرەکانی لەزماندا و زاڵبوونی بەسەر وردەکارییەکانی زماندا.

تیۆرایزکردنی زمان لە شامۆسدا

بەختیار زۆرجوان و بڵند، زۆر بەهرەمەندانە هاتووە میوزیکی (نەک موزیک) تێکەڵ بەهەموو ڕۆمانەکە کردووە، تاعوون و میوزیک، مەرگ و میوزیک، ئومێد و میوزیک... تاد کردوونی بە سەرنجڕاکێشترین دیمەن و کۆکتێل لە گۆشە جیاجیاکانی ڕۆمانەکەدا، بەچەشنێک خوێنەر هەست دەکات لەیەکچوونێک لەنێوان میوزیک و ژیان و مەرگدا لە هەردوو شامۆس و تایتانیکدا هەیە. ئەم لەیەکچوونە کاری ئەم نووسینە نییە، بەڵام ئەو زمان تیۆرایزکردنە (Theorizing language) ی شامۆس ئەگەر بەوردەکارییەکی زمانەوانییەوە ئەنجام بدرایە زۆر لە ئێستای کەڵەگەتتر دەبوو.

بەختیار هاتووە زمانی مەرگ و هەڕەشەی بەعسییەکان و زمانی سیاسییەکانی کورد و پرۆسەی ئەنفالەکانی تیۆرایز کردووە، لەبەرگە سیاسیی و ئایدۆلۆژییە ڕووتەکەی داماڵیوەو بەرگێکی هونەریی و ستاتیکیی کردووە بەبەردا ، هاتووە بەزمانی خونچە و هەڵسوکەوتی تۆلێرانسەوە بەرپەرچی مەرگ دەداتەوە. ئەم تەکنیکگەلەی بەختیار کاری لەسەر کردووە، تایلەر بە بە مێتادیسکۆرسی ڕۆشنبیر (intellectual metadiscourse) ناوزەدی دەکات (Taylor, 1992, p.10). بەڵام کارێک کە بەختیار نەیکردووە لە تیۆرایزکردنی زمانی شامۆسدا، ئەوەیە کە ئەم تیۆرایزکردنەی پراکتیک نەکردووە لە دووتوێی پێچوپەناکانی ناو ڕووداوە جیاجیاکاندا. هاوکات مێتادیسکۆرسی ڕۆمانەکەی لە ئەنجامی بەسەریەکدادان و هێنان و بردنی مەبەستێکی کورت و درێژکردنەوەی پێشهاتەکان و لاوازیی زمانەوە بەتەواویی گوشیوە.

بەواتایەکی تر خوێنەر تێکەڵەیەک لە پراکتیکی زمان و تیۆرایزکردنی زمان دووچاری دەبێت کە هەریەکەیان بەشێکن لە سیستەمی خوێندنەوەیەکی جیاواز، لێکدانەوەی جیاواز و تێگەیشتن و پێوەندییگرتن بە دەوروبەرەوە بەشێوزای جیاواز جیاواز.

لەم ئاقارەوە دەکرێ بڵێین لەشامۆسدا زۆربەی رووداوەکان و لەیەکچوواندنەکان و پێشهاتەکان زۆر لەیەکەوە نزیکن و زۆرترین جاریش هەمان شت و هەمان واتا تێکەڵوپێکەڵ کراون و دووبارەو سێبارە کراونەتەوە. ئەوە جگە لەوەی زمانی بەشێک لە بەشێکی تر گونجاوترو کاراتر رایەخی ناو مێتادیسکۆرسەکە دەڕازێنێتەوە. بەپێچەوانەشەوە لەهەندێ شوێندا کەموکوڕیی لەزمانی نووسیندا بیرکردنەوەو تێڕامانی خوێنەر پچڕپچڕ دەکات.

هەر لەگۆشە نیگای تێکەڵکردنی رووداوەکان و ئامرازەکاندا، خوێنەر سەرەداوەکانی نەک بەئاسانی بۆ نادۆزرێتەوە، بەڵکوو وێڵ دەبێت بەدوای ئەو ئامێرانەی لەهەر رستەو پارەگرافێکدا بەکارهێنراون بۆ ناسینەوەی پێشهاتەکان و بەیەکبەستنەوەی رووداوەکان لە گورزێکی شەبەنگییدا ، ئەمەش کاتێک تووشی خوێنەر دەبێت ، کە هەست دەکات لە دەریایەکی پڕ لەفانتەسییدا سەوڵی ئەفسووناویی لێدەدات کە نامۆیە بە ناسینەوەی کۆدی مەرگەساتەکان و زۆر درەنگیش دەگاتە رۆخەکانی دڵنیابوون لەناسینەوەی کۆدەکاندا.

لەسەر ئەم جۆرە لێکدانەوەیەوە ژۆسێ مەدینا (José Medina) لەکتێبی " زمان - کلیلی کۆنسێپتەکان لەفەلسەفەدا – Language key concepts in philosophy)، ئەم ناسینەوەو بزرکردنەوەی سەرەداوەکان لە یەککاتدا بەپشت بەستن بە بۆچوونەکانی فەیلەسوف و شارەزا لەزماندا " کۆندیلاک- Condillac " شیدەکاتەوەو پێی وایە بەشێوەکی بنەڕەتیی، تەنها بە هێنانی ئامێرە بیانییەکان بۆ ناو بیری خۆمان دەتوانین کار لە لەهەڵسەنگاندن و خوێندنەوەی کارەساتەکاندا بکەین(José Medina 2005, p44). بەختیار دروست ئەم کارەی کردووە، شتەکانی بەڕادەیەک ئاوێزان کردووە، کە تەنها بە پەنابردن بۆ ئامێری تر، یان هەندێجار بۆ هێزی ئەفسووناویی ئەسپە سپییەکان (ئەوەی لەزمانی کوردییدا پێی دەگوتری باڵڕواندن لەئەسپ) و سیمبۆڵیزم دەتوانرێ تێگەیشتنی لێ هەڵبکرێندرێ.

لەکاتێکدا دەبووایە زمان ئەرکی یەکلاییکەرەوە ببینێ لە نەخشاندن و داهێنانی واتاو داتاکاندا لە چوارچێوەیەکی تایبەتییدا و دروستتر لە تێکستێکی دیارییکراودا. بە باوەڕی ژۆسێ (José) ، کۆندیلاک مامەڵەی لەگەڵ زماندا لەم ڕەهەندەوە دەکرد، وەک دیاردەیەک کە تەنها لە پراکتیکی نووسیندا بەتەواویی توێکاریی دەکرێ، بەڵام ئەوەی جێگەی داخەی بەختیار لەپراکتیکی زماندا لەجیاتی ئەوەی توێکاریی باسەکە بکات، ئاڵۆزیی زۆرتری سەپاندووە بەسەر دەقەکەدا. ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە ئەو تایبەتمەندییەی بەختیار داویەتی بەزمانی نووسینی شامۆس خاراو نییە بەئەندازەیەک کە پڕ بەپێستی مەزنیی رۆمانەکەی بێت. بەواتایەکی تر بەختیار چەند زمانی کوردیی لەشامۆسدا باڵا پێکردووە ئەوەندەش بە ئەبستراکتیی ستەمی لە چەمکی زمان و داتاکانی زمان کردووە.

بەپێی روانینی تایلەر ئەم بەیەکداپرژان و تێکچڕژانانە لەزماندا دەکرێ لە پرۆسەیەکی هەمەلایەنەی زمانجەڕاندندا سنووردار و رشت بکرێ. تەیلەر باوەڕی وایە کە چۆمسکی و کۆندیلاک ئەوەیان دۆزیوەتەوە کە "رشتبوون لەسروشتی زماندا ، رشتبوونە لە لۆژیکی زماندا ، کە ئەمەش بۆ خۆی رەوانبێژییەکی باڵا لە گوتاری ئەدەبییدا بەدەردەخات". (Taylor, 1992, pp.69-70) . هەرچی بەختیارە زمانی شامۆسی بەرادەیەکی زۆرسەیر داوە بەسەریەکدا کە ئەوەندەی رشتبوون لە سروشت و فانتەسیی زمان، بەسەریەکدا یەقیکردووەتەوە ، ئەوەندە لۆژیکی زمانەکە نەپارێزراوە. بە دەربڕینێکی تر رشتبوون لە لۆژیکی زماندا بە قوربانیی رشتبوونی کاراکتەر و فانتەسیی زمان کراوە.

لێرەدا بەختیار دەتوانێ ئەوە بکات بە بیانوو گوایە ئەو بەزمانێکی ئیتنۆمیتۆدۆلۆجی(ئیسنۆمیسۆدۆلۆجی- ethnomethodology) هەڵسوکەوت لەگەڵ دیاردەکان و رووداوەکانی ناو رۆمانەکەدا دەکات. زمانێک کە لەیەککاتدا

دەستەویەخە ببێت لەگەڵ ئەنسرۆپۆلۆجیاو سایکۆلۆژیای کات و شوێن و کارەسات و مرۆڤەکاندا. بەڵام نەیتوانیوە بەتەواویی ئیسنۆمیسۆدۆلۆجی زمانەکە لە گەیشتن و ئاڵوگۆرکردنی (Communication) زانیارییەکاندا بەرجەستە بکاتەوە. هەروەک وۆدهۆوگ (Wardhaugh) لە باسکردنی زمانی نووسین و زمانەوانییدا دەڵێ " لەیەک نیگادا ، زمانی نووسین و زمانەوانیی ، بەدەستەوەدانی وردترین پێناسەی وشەکانە، لەهەریەکە لەدەنگ و واتای وشە جیاوازەکان و و رستەکاندا " (Wardhaugh 1986:23). ئاڵۆزیی و فانتەسییکردن بەزمانەوە لەشامۆسدا هەندێجار ئاقاری واتاکان و داتاکان بەرادەیەکی گوماناویی پێچەڵ پێچەڵ دەکات و هەندێجار خوێنەر وا هەست دەکات بەسەر کۆمەڵێ بارستاییی سپییدا دەڕوات ، خرمەی دێت لەژێر پێیداو ناشزانێ بەفرە یان خوێیە کە خرمەی دێت.

گرنگیی نووسین لە پرۆسێسێکی ورد و کارامەدا بەدەردەکەوێ، نووسەر لە ڕێگەی نووسینەکانییەوە خۆی یەکالادەکاتەوە، یان بە دەربرینێکی تر خۆی دەتەقێنێتەوەو ناوەڕۆکی خۆی و هێزی ڕاستەقینەی خۆی و میسۆدۆلۆجی خۆی لەتوانست و دەستڕەنگینیی لەنووسیندا بۆ خوێنەر ساغدەکاتەوە. ئەگەرچیی لەسەرەتاشدا بەشێوەی ڕەشنووس لە بیری نووسەرەوە بڕژێتە سەر پەڕەی نووسین، دواتر پاش دەستکاریی و پێداچوونەوە دەبێت بەدەقێک کە بەپردی نێوان نووسەر و خوێنەر دەناسرێتەوە. سەیر لەوەدایە بەختیار وەک ناودارترین نووسەری کورد و تەنانەت بەتواناترین لە ناوچەکەشدا بۆچیی گرنگیی بەزمان نادات؟ لە کاتێکدا یەکێ لەهەرە هۆیە سەرەکییەکانی ڕۆیشتنی ڤیتگنشتاین (Ludwig Wittgenstein) لە ئەندازیارییەوە بۆ کێڵگەی فەلسەفە، گرنگیی زمان بووە بەلایەوە.

بەختیار بڕوای بەچەمکی "گەمەی زمان" هەیە، کە هەروەک خۆی دەڵێت "چەمکێکی بنەڕەتی فەلسەفەی فیتگنشتاینە" (بەختیار عەلی، 2005). هەرچەندە ئەم نووسینە بڕوای وایە "گەمەی زمان" نەک هەر چەمکێکی بنەڕەتییە ، بەڵکوو دۆکترینی تێزە فەلسەفییەکانی ڤیتگینشتاینە لە پێوەندیی نێوان داتاکانی زمان و جیهاندا بەگشتیی و بەکارهێنانی ئەو داتایانە لە زمانی فەلسەفەدا بەتایبەتیی.

ئەگەر بە دۆکترینەکەی ڤیتگینشتاین(Wittgenstein) بێت کە بە "گەمەی زمان – language game " ناوبانگی دەرکردووە (Wittgenstein, 2001, pp.17-19). ئەوە بەختیار عەلی کە لەهەمووکەس زێتر حەزی بەگەمەی زمانەو چاوشارکێ لەگەڵ دەق و رستەو وشەدا دەکات، بەڵام ئەو وازییەی بەختیار دەیکات بەزمانەوە، لە زۆر شوێندا کەموکوڕیی پێوە دیارە و بەختیار لەم گەمەیەدا گەمەبازێکی دەستوپێ سپییە، چونکە گەمەی زمان چەند گرنگە لەئاخافتن و خوێندنەوە و کردنەوەی زۆربەی کۆدەکانی ناو پەیکەری زماندا ، لەهەمان کاتیشدا گەیاندنی پەیام و وەرگرتنی پەیامی بەرامبەریشە. لەسەر ئەم بناغانەوە، نووسین گرنگیی و ناوەڕۆکی ئەو گەمەیەیە کە گومانی تێدانییە دەبێتە بڕبڕەپشت و چارەنووسی گەمەکەو هەموو گەمەکەش بە پێوەری فەریکیی و خەملیویی نووسین دەپێورێ.

وشەکاریی، یانژی وشەبازیی لە زمانی کوردییدا کەس بە ئەندازەی شێرکۆ بێکەس تێیدا سەرکەوتوو نەبووە، هەندێ جار شێرکۆ بە دانانی وشەیەکی بەهێز و کەمبیستراو گیانی کردووە بەبەر تەواوی شیعرێکدا. ئەم وشەبازییە لای بەختیار خراپ شکاوەتەوە. نەک بەو مانایەی کە پیرۆزیی دەقەکەی لەدەست دابێت وەک ئەوەی فرێج (-Frege Gottlob 1848 1925) خوێندنەوەی بۆ هۆڵیزمی (هۆڵیزم بەمانای فەلسەفە نییە لێرەدا) دەق و رستەو وشە هەبێت. ئەوەی کە بەشێوەیەکی باو لە ئەدەبی ڕۆژئاوادا بە (ڕێسای دەق – Context principle) ناو دەبرێت و فرێجیش لەم

روانگەیەوە باوەڕی وایە کە تەنها لەدەقی ناو ڕستەدا، وشە هێز و داتاو واتای تەواوی هەیەو سەربەخۆیی خۆی دەسەپێنێت (Frege, 1997, pp90-109).

بەپێچەوانەی نووسینەکانی بەختیار عەلییەوە، کە دەبێ کۆنکریتترین ئەدەبی ئەو بێت ، کەچیی لە مێتافۆر (metaphor – فیگەری ئاخافتن) دا زۆر سەرکەوتووترە، ئەو وەک ڕۆماننووسێک کاتێک گێڕانەوەکان لەڕێگەی کاراکتەرەکانەوە دەنووسێتەوە لە مێتافۆردا زۆر سەرنجڕاکێش و بەهێزن ، بەڵام کاتێک دەبنە تێکست و لەرستەو وشەدا ئۆقرە دەگرن و کەنار دەگرن، خوێنەر هەست دەکات مێتافۆرەکان وەک خۆیان جێکەوت نەبوونە. نییچە (نەک نیتشە) لە وتاری " لەسەر ڕاستیی و درۆ لە چەمکی نامۆڕاڵییدا – On truth and lies in a non-moral sense) چۆن پێیوایە کە ڕاستیی (حەقیقەت) چەمکێکی پەتیی نییە، بەهەمان شێوەش پێیوایە زمانیش کەڵکەڵەمان لەسەر ڕاستیی دەداتێ، نییچە لەو باوەڕەدایە کە ئاخافتن لە زماندا گەمەکردنە بە مێتافۆرەکانی زمان، سەرنجی نییچە لەسەر میتافۆر لەو شوێنەوەیە کە چۆن دەکرێ لەکاتێکدا هەموو وشەکان خۆبەخۆ مێتافۆرن و بیانکەین بە ئۆبجێکتیڤگەلێکی ڕاستیی. (Nietzsche, 1979, pp.79-93) .

بەهەمان شێوە، ژۆسێ مەدیناش بڕوای لە نییچەوە نزیکە و پێی وایە خەملاندنە هەڕەمەکییەکان (arbitrary projection) لەزماندا نابێت بدرێ بەسەر خەملاندنە بابەتییەکاندا. (José Medina, 2005, pp.122-124). بەختیار بۆ ئەوەی خەملاندنەکانی لە کێڵگەی فانتەسیبووندا پانوپۆڕ بکاتەوە و گیانێکی نوێ و زیندوو بکات بەبەر دەقەکەدا ، هاتووە ناوەڕۆکی شامۆسی تووشی ئێسکەنەرمەی زمان کردووە.

بەختیار لە درشتییدا زۆر جوان و شاعیرانە زمان بەکار دەهێنێ، لە دەیان لاپەڕەی شامۆسدا خوێنەر تا ئاستی توانەوە تێکەڵ بە کرۆک و ئەتمۆسفیری ڕووداوەکان دەکات ، خوێنەر گریانی دێت کاتێک پەلکێش دەکرێ بەسەر وێنە تراژیدیاکانی ناو گرتووخانەکان و گۆڕەکان و ڕەشبگیرییەکاندا کە ئەوەندە جوان ڕازاندوونییەتەوە، گریانی دێت کە شەریفترین (شەرەف بەواتا خێڵەکیی و عەرەبیی و ئیسلامییەکەی نا) کچی کورد دالیا سیراجەدین ئەو قوربانییە بێئەژمارە بۆ خۆشەویستەکەی و هاوڕێیەتیی و بەدۆکیومێنتکردنی گۆشەیەک لەمێژووی گەلەکەی دەدات و بە ئەوپەڕی هێمنییشەوە . بەڵام کاتێک بەختیار دادەچۆڕێ لەنووسیندا، هاوکێشەکە پێچەوانە دەبێتەوە، سەرەڕای ئەو هەموو جوانیی و بڵندییە لە نووسین و داڕشتن و بیری فەلسەفیی و ستاتیکدا ، خوێنەر لەپڕێکدا دەدا بەسەر تاسەیەکی ڕێنووسی هەڵەدا ، یان دەکەوێتە قوڵتێکە کە بە کوردییەکی خراپ پڕکراوەتەوە.

لەهەندێ پارەگرافی شامۆسدا، خوێنەر وا هەست دەکات کەسێکی بیانیی فێری کوردیی بووەو شامۆسی نووسیوە، تەنانەت هەندێجار دۆخی گراماتیکی ڕستەکانیش لەگەڵ ڕووداوەکان و کاتەکان و شوێنەکاندا ناگونجێن. د.کەمال میراودەلیی لە زنجیرە وتارێکدا لەسەر چەمکی ئازادیی ، نووسینە بەرزەکانی سۆکرات بە نموونە دەهێنێتەوە کە چۆن "ئەلیسبادس لەو دیو یاریی وشەکانەوە ڕۆحی سۆکرات دەبینێ و لەشی خۆی پێشکەش بەرۆحی دەکات نەک لەشی بەرواڵەت دزێوی" (میراودەلیی، 2006) . پوختەی ڕووداوەکە ئەوەیە کە ئەلیسبادسی قۆز شەیدای زمانە باڵابەرز و وشە جوانەکانی سۆکرات دەبێت ، هەرچەندە سۆکرات زۆر دزێویشە لەسەروسیمادا. بەداخەوە کەموکوڕیی زمانی شامۆش کاریکردووەتە سەر ئەو پرۆژە بڵندو ئەو بەهرە زۆرەی لە شامۆسدا خەرجکراوە. کەموکوڕیی لەزمانەکەیدا بەشێکی بەرچاو لەلایەنە گەشەکانی کاڵدەکاتەوە. بەڕاستیی کەمتەرخەمییەکی گەورەیە سەرەڕای ئەو هەموو شەنگیی و مەزنییەی لە شامۆسدا هەیە، کەچیی کەم تا زۆر بەدەست لاوازیی و دزێویی زمانەوە بتلێتەوە.

میکایل باکتین(میخایل باختین (Michail Bakhtin) ی زماناس و ڕەخنەگری ئەدەبیی، زمانی نووسینەکانی دۆستۆیافسکی وەک یەکێک لە بەهرەمەندارترین ڕۆماننووسەکانی جیهان، زۆر بەوردیی دەخاتە ژێر لێکۆڵینەوەوە، تا هەنووکەش لە زانکۆکانی ڕۆژئاوا و نێوەندە ئاکادیمکییەکان و ڕۆشنبیریی و ئەدەبییەکاندا بەهایەکی گرنگی هەیە و بەسەدان توێژینەوە لە هەناوی ڕەخنەکانی باکتینەوە سەرچاوەی گرتووە. لەبەر گرنگیی تێزە ڕەخنەییەکانی چەندین نێوەندی ئاکادیمیکیی و توێژینەوەی ڕەخنەیی و زمانەوانیی بەناوی ئەوەوە ناونراوە. زۆر زۆر گرنگە هەر ڕەخنەگرێکی کورد لەبواری ئەدەبییدا بیەوێ ڕەخنەی ئەدەبیی بنووسێ، پێویستە ڕەخنەکانی باکتین زۆر بەوردیی بخوێنێتەوە.

بۆ تێگەیشتن لەڕۆمانەکانی بەختیار عەلی بەگشتیی و شامۆس بەتایبەتیی، خوێنەر پێویستی بەوەیە لەکاراکتەرە سەرەکیی و پاڵەوانەکانی ناو ڕۆمانەکانی بەختیار بگات، هەر خوێنەرو ڕەخنەگرێک لە زمان و کارکردو ئامانجی کاراکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکانی بەختیار نەگات، لە ڕۆمانەکانی بەختیار ناگات و لەم ڕێگەیەشەوە پەنا بۆ ڕەخنەی سووک و بازاڕیی دەبات و بەئەندێشەی خۆی دەیەوێ لە بەهرەی بەختیار کەمبکاتەوە. بەختیار زۆرباش دەیپێکێ کاتێک بەهەندێ لە ڕەخنەگرانی دەڵێ لە ڕۆمانەکە نەگەیشتوونە.

باکتین لەسەر ڕۆمانەکانی دۆستۆیافسکی دەڵی " ئەوەی گرنگە بەلای دۆستۆیافسکییەوە، ئەوە نییە کە چۆن پاڵەوانەکانی ناو ڕۆمانەکانی لە جیهاندا دەردەکەون، بەڵکوو ئەوەیە کە چۆن جیهان لە پاڵەوانەکاندا دەردەکەون و چۆن ئەو پاڵەوانانەش لە کەوڵی خۆیاندا دەردەکەون " (Bakhtin, 1963, p.47) . درێژەی دەداتێ و لە بەشێکی تری بۆچوونەکانیدا لەسەر کاراکتەری پاڵەوانەکان دەڵێ" بۆ دۆزینەوەو ناسینەوەی کاراکتەرەکان، بوونی فەرمیی پاڵەوانەکان گرنگ نییە، ئەوەندەی ئیمەیج(image) و کۆکراوەی بڕێ ئاگاییە گشتییەکان و ئاگایی پاڵەوانەکە گرنگە" (Bakhtin, 1963, p.48) .

ئەم توێژینەوە کورتە پێیوایە بەختیار زۆر وەستایانە ناوەڕۆک و ڕووکاری کاراکتەرەکان و پاڵەوانەکانی گەشکردووەتەوەو خوێنەری وریا زۆرباش دەتوانێ بیانناسێتەوە، ئەو ئاگاییەی لەهەریەک لە کاراکتەری دالیا سیراجەدین و جەلادەتی کۆترو نهێنییەکانی ئەواندا هەیە، وێنەیەکی زۆر بڵندە لە ناسینەوەی کاراکتەرەکان لەناو تەپوتۆزی ڕووداوەکاندا. هەرچەندە ئەمەیان لەسەر جەلادەتی کۆتر کەمتر دەردەکەوێ. کەچیی سەرەڕای ئەو هەموو بڵندییەش لە دابەشکردنی ئەرکی کاراکتەرەکاندا، بە ئەفسووسەوە زمانی شامۆش وەک خۆرە، زیان لە باڵای کەڵەگەتی کاراکتەرەکان و سەرجەم ڕۆمانەکە دەدات.

لەڕۆمانی باو و لاکۆڵاناندا چەمکی " پرەنسیپی نوێنەرایەتی" زۆر باوەو بازاڕی گەرمە، بەختیار بەپێچەوانەی زۆر لەکەچە ڕۆمانە کوردییەکانەوە نەک هەر ئەم تەلیسمەی شکاندووەو خوێنەر دەباتە ئاستێکی زۆرپڕ لەخرۆشان و واق-وڕمان و تێڕامان، شیعرییبوونی شامۆش ئەوەندە جوانە، خوێنەر هەندێجار چەندین لاپەڕە دەخوێنێتەوە، وا دەزانێ پەخشانە شیعرێک دەخوێنێتەوە. بەختیار وەک دۆستۆیافسکی ئەم خووەی هەیە لەنووسینی ڕۆماندا. دەکرێ بگوترێ هاوبەشییەک لە نێوان شیعرییبوونی ڕۆمانەکانی دۆستۆیافسکی و بەختیاردا هەیە. ڕەخنەی باکتین لە دۆستۆیافسکی ئەوەیە کە " ئایدیای ڕۆمانەکانی دۆستۆیافسکی نە پرەنسیپی نوێنەرایەتییە بە شێوازە کلاسیکییەکە و نە لایتمۆتیفی (leitmotif - بابەت یان دەقێکی سەرەکیی و زاڵ لە ناو ڕۆماندا) ڕۆمانە و نە بەدەستهێنانی سەرئەنجامێکی تیۆریی و فەلسەفییە، بەڵکوو ئۆبجێکتیڤبوونی ئەو (نوێنەرایەتییە) یە" (Bakhtin, 1963, p 24).

سەرەڕای ئەوەی ئایدیای شامۆس لە سەر زەوی وڵاتێکە ناوی عێراقەو پاڵەوانەکان دیارن و کارەساتەکان زانراون و کەم تا زۆر دۆکیومێنتکراون، بەڵام پرەنسیپی نوێنەرایەتیکردن لەگەڵ لایتمۆتیفەکاندا زۆرجار بەڕادەیەک تێکەڵاو دەکرێن، کە جگە لە تێکەوڵێکەی دەقێکی دووورودرێژ و دووبارەبووەوە، هیچی تر ناگەیەنێ . چاوە ڕەشەکانی سامیری بابلیی و تەڕبوونەکانی وەک باڵدار و لەبەر باران ئەوەندە دووبارە بوونەتەوە مرۆڤ تووشی دانەجیرەو قەڵسبوون دەکات. ئەو هەموو دووبارەکردنەوەیەی لەشامۆسدا هەیە، ئەگەر دەربکرێن نزیکەی سەد لاپەڕە لەقەبارەی ئێستای کەم دەبێتەوەو لایتمۆتیفەکانیش باشتر دەردەکەون.

هەر لەسەر باکتین و وەرگێڕانی بەرهەمەکانی و لە پێوەند بە وەرگێڕانی رۆمانی شامۆس بۆ ئینگلیزیی و ئەدەبی جیهانیی، ئەرکێکی مێژوویی و سیاسیی و مۆراڵیی و ئەدەبیی ئاکادیمستان و ئەدەبدۆستان و رۆشنبیرانی کوردە ئەم ئەرکە ئەدەبییە لەئەستۆ بگرن. بەختیار دەکرێ ببێ بە ئەستێرەیەکی درەوشاوەی ئەدەبی کوردیی لەناو ئەدەبی جیهانییدا. باکتین تا ساڵانی شەستەکانی سەدەی رابردوو لە چەند شارێکی یەکێتیی سۆڤێتی پێشوو بترازێ ناووناوبانگی جیهانیی نەبوو، بەڵام بەوەرگێڕانی بەرهەمەکانی بۆ زمانە جیهانییەکان و زمانی ئەدەبی رۆژئاوا بەتایبەتیی , وەک تەنینەوەی ئاگر لەپووشەڵاندا تەنییەوە.

لەو کاتەوەی باکتین لەڕۆژئاوادا ناسرا و بوو بەو ناودارە مەزنەی جیهان، هەمیشە دەتەقێتەوە، تەقینەوەگەلێکی بەردەوام وەک ئێمێرسن دەڵێت، رەخنەگرانی ئەدەبیی و تیۆریستانی ناو رۆشنبیرانی بەدەردێک برد کە سەرلەبەر بە چەمکگەلێکی باوو سواودا بچنەوە لە چەشنی ئەدەبی دایەلۆگ و کارنەڤاڵ و کۆڕوباسەکان و کرۆنۆتۆپەکان (تێرمێکی زمانەوانیی بوو بۆ یەکەمجار فینۆلۆجیست باکتین بەکارییبرد، لە تەوەرەی کات - بۆشایی دەکوڵێتەوە—chronotope) لەمەڕ ئەدەبی یەکێتیی سۆڤێتی پێشوو، چونکە باکتین پێشوەخت لەدەرگای ستراکتۆریزم و پۆستستراکتۆریزمی دابوو (Emerson, 2002). بەواتایەکی تر ئەو زۆر لەپێش بووە و شەڕی سارد و ئایدۆلۆژیی نێوان دووجەمسەری رۆژئاوا و رۆژهەڵات لە گەشەو ناوداریی ئەو بەرپرس و بەربەست بووە